

зобов'язань із наданням послуг. У своїй класифікації договорів Ю. В. Романець також виокремлює страхування в окрему групу [7, с. 338, 344–345]. Водночас інші автори відносять договори страхування до договорів про надання послуг, відповідно до точки зору яких будь-який договір страхування є договором про надання послуг (фінансового характеру). Головна особливість цієї групи договорів полягає в тому, що надання послуги невіддільне від діяльності особи-послугодавача, а корисний ефект такої діяльності полягає в самому процесі надання послуги [8, с. 336]. Крім цього, Закон України «Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг» відносить послуги у сфері страхування та накопичувального пенсійного забезпечення до фінансових послуг.

Отже, цивільна відповідальність за шкоду, заподіяну джерелом підвищеної небезпеки, виступає особливим об'єктом страхування. Страхування такої відповідальності спрямоване як на захист майнових прав осіб, постраждалих у результаті дії або бездіяльності страхувальника, так і на захист фінансового стану самого страхувальника.

Договір страхування цивільної відповідальності за шкоду, заподіяну джерелом підвищеної небезпеки, – це письмова домовленість між страхувальником і страховиком, згідно з якою страховик зобов'язується у разі настання страхового випадку (заподіяння шкоди джерелом підвищеної небезпеки) здійснити страхове відшкодування третім особам, а страхувальник зобов'язується сплачувати страхові платежі у визначені строки та виконувати інші умови договору.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Никифорак В. М. Договір страхування відповідальності: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03 / В. М. Никифорак. – К., 2002. – С. 6.
2. Шишка Р. Б. Проблема видів та характеристики цивільних та господарських договорів / Р. Б. Шишка // Розробка механізму правового регулювання договірних відносин у підприємницькій діяльності / За ред. академіка АПрН України В. В. Луця. – К.: НДІ приватного права і підприємництва АПрН України, 2009. – С. 78.
3. Бланд Д. Страхование: принципы и практика / Д. Бланд. – М.: НОРМА, 1998. – С. 72–73.
4. Брагинский М. И., Витрянский В. В. Договорное право: общие положения / М. И. Брагинский, В. В. Витрянский. – М., 1997. – С. 318.
5. Блащук Т. В. Цивільно-правове регулювання особистого страхування: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03 / Т. В. Блащук. – К., 2003. – С. 5.
6. Науково-практичний коментар до цивільного законодавства України. В 4-х т. / А. Г. Ярема, В. Я. Карабань, В. В. Кривенко, В. Г. Ротань; Акад. суддів України. – К.: А.С.К.; Севастополь: Ін-т юрид. дослідж. – Т. 3: Договірні зобов'язання. Недоговірні зобов'язання. Спадкове право. – 2006. – С. 363–364.
7. Договірне право України. Загальна частина: навч. посіб. / Т. В. Боднар, О. В. Дзера, Н. С. Кузнецова та ін. / За ред. О. В. Дзери. – К.: Юрінком Інтер, 2008. – С. 338, 344–345.
8. Безсмертна Н. В. Договір страхування в системі цивільно-правових договорів / Н. В. Безсмертна // Право України. – 2004. – № 3. – С. 35–37.

In the scientific article described the legal nature of the contract of civil liability insurance for damage caused by a source of increased danger.

В статтє охарактеризовано правову природу договору страхування гражданскої відповідальності за вред, причинений источником повышенной опасности.

ЗАХИСТ ПРАВ БОРЖНИКА В ІПОТЕЧНИХ ВІДНОСИНАХ: СТАН ВИВЧЕННЯ ПРОБЛЕМАТИКИ

Софронкова Н. О.,

здобувач НДІ приватного права і підприємництва імені академіка Ф. Г. Бурчака НАПрН України

Статтю присвячено визначенню актуальності дослідження захисту прав боржника в іпотечних правовідносинах та встановленню рівня вивчення цього аспекту захисту цивільних прав.

Ключові слова: захист цивільних прав та інтересів, способи захисту, захист прав боржника, іпотека, іпотечні правовідносини, судова практика.

Право на отримання ефективного юридичного захисту забезпечує фундаментальні потреби людини, оскільки відсутність або декларативність цього права ставить під сумнів наявність будь-якого права. Саме тому дослідження різних форм захисту цивільних прав та інтересів взагалі та судового захисту зокрема було та залишається актуальним впродовж багатьох років. І якщо раніше про захист прав боржника в іпотечних правовідносинах можна було обговорювати лише теоретично, то в сучасних умовах кризового стану економіки, результатом

якого стало різке коливання курсу валюти, суттєве зменшення доходів населення і, як наслідок, платоспроможності за взятими на себе зобов'язаннями, з'являється велика кількість спорів щодо невиконання кредитних зобов'язань, звернення стягнення на іпотечне майно, визнання іпотечних договорів недійсними тощо.

Окремі питання заставних правовідносин були предметом низки дисертаційних досліджень, що здійснювались, зокрема, І. Й. Пучковською, Д. О. Мальцевим, О. С. Кізловою, О. Т. Євтухом, К. В. Паливодою, В. Г. Першиним, М. М. Дяковичем, Т. С. Шкрум, І. О. Проценко, А. В. Журавель та іншими. На рівні окремих публікацій було розкрито деякі аспекти правового механізму звернення стягнення на заставне нерухоме майно.

Метою цієї статті є висвітлення сучасного стану розробки обраної проблематики у вітчизняній та іноземній літературі та окреслення основних напрямів для подальших наукових розвідок.

Загальні засади застави, як цивільного правового інституту, досліджувались в працях Д. І. Мейера, І. Й. Покровського, К. П. Побєдоносцева, Г. Ф. Шершеневича, Л. А. Кассо, Є. В. Васьковського та ін. За часи дії радянських цивільних кодексів 1922 та 1964 рр. проблеми, безпосередньо пов'язані з іпотекою, не регулювались у зв'язку з відсутністю приватної власності, однак правові питання, пов'язані з інститутом позики-кредитних відносин, були відображені у працях радянських цивілістів: А. А. Агаркова, С. І. Вільнянського, Л. А. Лунца, С. І. Флейшица, Б. Б. Черепакіна. Аналіз розвитку наукової думки щодо заставних відносин було сформульовано в наукових працях сучасних дослідників проблем цивільного права, серед яких слід назвати: Ч. Н. Азімова, Т. Е. Абову, М. І. Брагінського, В. В. Вітрянського, Б. М. Гонгало, О. В. Дзеру, Я. М. Шевченко, В. В. Луця, С. П. Гришаєва, Ю. К. Толстого, Є. О. Харитонова та інших провідних вчених української та російської цивілістики.

Окремі аспекти іпотечних правовідносин були розкриті у вітчизняних дисертаційних дослідженнях на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук І. Й. Пучковською, Т. С. Шкрум, О. С. Кізловою, М. М. Дяковичем, В. Д. Сидор, Д. О. Мальцевим, Н. В. Гришук, І. О. Проценко, А. В. Журавель, А. Р. Чанишевою та ін.

Безумовно, розвиток цивілістичної думки кожного періоду залежав від суспільно-економічних умов, які існували в країні, що багато в чому визначало спрямованість наукових досліджень. Разом з тим спрямованість на захист прав лише однієї договірної сторони – кредитора (іпотекодержателя) як провідна (головна) ідея проведених досліджень була характерна майже для усіх робіт з обраної проблематики. Так, розкриваються ризики банків, поряд з цим залишаються поза увагою ризики боржника. Яскравим прикладом наведеного є праця М. М. Дяковича «Цивільно-правові аспекти забезпечення майнових інтересів заставодержателя», в якій досліджуються переважно теоретичні проблеми задоволення майнових претензій кредиторів із заставленого майна, зокрема, здійснюється аналіз нормативних джерел, визначається правова природа застави та заставного правовідношення, виокремлюються види застав та пропонується класифікація застав за різноманітними підставами. Звертається увага на те, що в процесі задоволення вимог кредитора можлива ситуація, коли вартість заставленого майна на момент звернення стягнення істотно зменшилася і не покриває затрат заставодержателя. В таких випадках автор пропонує на законодавчому рівні передбачити право заставодержателя звернути стягнення на грошові кошти заставодавця, якщо зниження вартості предмета застави сталося з вини останнього [1].

В дисертаційній праці Т. С. Шкрум «Застава як речово-правовий спосіб забезпечення зобов'язань за законодавством України» (м. Київ, 1996 р.) авторка виділила певні принципи застави: 1) залежність від основного обов'язку та слідування застави за цим зобов'язанням; 2) дійсність застави; 3) спеціальний характер; 4) визначеність застави; 5) змінність предмета застави; 6) нерухомість застави; 7) гласність заставних відносин; 8) публічна віра договору застави; 9) пріоритет або старшинство раніше встановленої застави перед наступною; 10) економічність застави, тобто зменшення витрат, пов'язаних з заставою; 11) взаємне забезпечення інтересів заставодателя і заставодержателя при зверненні стягнення на заставлене майно. На підставі цих принципів, на думку Т. С. Шкрум, має розвиватися заставне законодавство [2].

У праці І. Й. Пучковської «Застава нерухомості – спосіб забезпечення виконання зобов'язань» визначається поняття нерухомого майна як предмета іпотеки, називаються її види, розкриваються основні принципи, котрі повинні регулювати систему іпотеки та реєстрації застав нерухомого майна. Звертається увага на правову природу іпотеки, зокрема, наводиться думка О. С. Звоницького, котрий вважав, що набуте заставодержателем право є ні речовим, оскільки можлива застава зобов'язань, ні зобов'язальним («правом на право»), оскільки застава все ж таки створює пряме й безпосереднє відношення, зв'язок із заставленим об'єктом [3]. З огляду на це І. Й. Пучковська пропонує розглядати заставу, враховуючи її двояку юридичну природу, речовим способом забезпечення виконання зобов'язань [4].

У праці А. Р. Чанишевої «Іпотечні цивільні правовідносини» звертається увага на загальні положення договору іпотеки, однак конкретних механізмів дії тих чи інших способів захисту кредитора чи боржника не розкривається [5].

У праці І. О. Проценко «Види забезпечення належного виконання зобов'язань у цивільному праві України: єдність та диференціація» звертається увага на те, що проблема не у встановленні зобов'язань, а в їх належному виконанні. Його антипод – неналежне виконання, спричинене недоліками та непослідовністю цивільного законодавства та доктрини, де проведені інколи полярні погляди, недосконалістю судової системи, нездатністю виконавчої служби виконати рішення суду. На тлі неповаги до закону та взятих на себе зобов'язань ці фактори спричиняють складнощі із самодостатністю та стабільністю приватноправового регулювання суспільних відносин [6].

А. В. Журавель в проведеному дисертаційному дослідженні «Розвиток інституту іпотеки в Україні: історичний досвід, проблеми та перспективи» підкреслює багатовекторний характер законодавства, що становить сучасну правову базу іпотеки земельних ділянок і включає: а) загальне законодавство, на підставі якого здійснюється функціонування і розвиток усіх правових інститутів; б) спеціальне земельне законодавство про заставу земельних ділянок; в) галузеве (земельне, аграрне, цивільне та ін.) законодавство, що закріплює певні однорідні суспільні відносини [7].

Поряд з цим у всіх вказаних працях прослідковується забезпечувальна сутність іпотеки, яка полягає в тому, що заставляється майновим поручителем конкретне майно, і на нього у разі порушення боржником зобов'язання кредитором може бути звернуто стягнення. Таке тлумачення базується на концепції відомого цивіліста радянських часів Б. Б. Черепакіна, який визначав, що суб'єктом заставного майнового права залишається заставодавець, а заставодержатель лише отримує можливість здійснювати певні правомочності, що входять до змісту заставного права. В юридичній літературі висловлюється думка про перехід зазначених правомочностей від заставодавця до заставодержателя, є так звані конститутивні правонабуття, сутність якого полягає в тому, що відбувається «у деякому роді «перехід» правомочностей від однієї особи до іншої, однак без втрати їх і відповідального права в цілому право попередником...; на підставі права праводавця утворюється право з іншим змістом (більш обмеженим)» [8].

Разом з тим правова природа іпотеки і досі залишається не вирішеною, за однією концепцією іпотеку як вид застави відносять до речового цивільно-правового інституту, за іншою – до зобов'язального. Окремі науковці наголошують на двоякій юридичній природі застави, називаючи її речовим способом забезпечення виконання зобов'язань.

З огляду на проведений аналіз наявних наукових досліджень за темою та суміжною проблематикою можна зробити загальний висновок про те, що дослідження захисту прав боржника в іпотечних правовідносинах не проводилось, проте воно є актуальним, наявні дослідження були спрямовані на удосконалення категоріального апарату, однак залишали поза увагою практичну складову.

Слід констатувати, що дослідження захисту прав і інтересів боржника та їх способів в іпотечних правовідносинах є актуальним, практично доцільним, та має виконуватися не тільки для вирішення теоретичних дискусійних питань, а й орієнтуватися на вдосконалення чинного цивільного законодавства, однорідність судової та нотаріальної практики його застосування, усунення розриву між теорією і практикою.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Дякович М. М. Цивільно-правові аспекти забезпечення майнових інтересів заставодержателя: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.03 «Цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право» / М. М. Дякович. – К., 2003. – 17 с.
2. Шкрум Т. С. Застава як речово-правовий спосіб забезпечення зобов'язань за законодавством України: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.03 «Цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право» / Т. С. Дякович. – К., 1996. – 28 с.
3. Пучковська І. Й. Застава нерухомості – спосіб забезпечення виконання зобов'язань: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.03 «Цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право» / І. Й. Пучковська. – Х., 1995. – 20 с.
4. Звоницкий А. С. О залоге по русскому праву / А. С. Звоницкий. – К.: Издание книжного магазина Н. Я. Оглоблина, 1912. – 386 с.
5. Чанишева А. Р. Іпотечні цивільні правовідносини: монографія / А. Р. Чанишева. – О.: Фенікс, 2009. – 146.
6. Проценко І. О. Види забезпечення належного виконання зобов'язань у цивільному праві України: єдність та диференціація: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.03. «Цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право» / І. О. Проценко. – 2007. – 19 с.
7. Журавель А. В. Розвиток інституту іпотеки в Україні: історичний досвід, проблеми та перспективи: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.03. «Цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право» / А. В. Журавель. – Х., 2009. – 19 с.
8. Черепакин Б. Б. Правопреемство по советскому гражданскому праву. – М.: Госюриздат, 1962. – 162 с.

The article provides an overview of the literature and research outlining the current level of protection of the rights of the debtor in the mortgage relationship.

Стаття посвячена определению актуальности исследования защиты прав должника в ипотечных правоотношениях и установлению уровня изучения этого аспекта защиты гражданских прав.